

EUSKAL KULTURA 1994

PAULO AGIRREBALTZATEGI

«HERRIA»: 50 URTETAKO KRONIKA

Martxoaren 17ko zenbakian, 2.246.enean eman zigun berria *Herria* astekariak: 50 urte betetzen zituela aurtengoan. Editoriala merezia zuen horrek, eta editorialean eman zigun berri zuzendariak. Geroko zenbakietan astero-astero gogoratu digu aldizkariak, bere lehen orrialdean, urrezko eztaiak ospatzen ari garela. *Eskualduna* aldizkariaren jarraipen gisa kale-ratu zen *Herria*. Hura izan zen euskarazko lehen aldizkari euskalduna: 1887an sortua; beste hau da seguruenik bizirik dirauen euskarazko aldizkaririk zaharrena. 1944ko azaroaren 16ko data darama aldizkariaren lehen zenbakiak. Pierre Lafittek sortu zuen eta bera izan zen zuzendaria 25 urtez, 1970erai-

no. Emile Larrek eman ditu zuzendaritzan beste hogeitabost urteak. Bada iraupena aldizkariarena, eta zuzendariena! Ipar Euskal Herriko berrogeita hamar urteko kronika bizia da zinez *Herria*.

Zorion, beraz, eta urte anitz aitzina so!

Ez dago zalantzarik guztiz garrantzizkoa izan dela aldizkaria Iparraldeko euskaldunentzat: herritar xumeentzat eta ika-siangoentzat. Urte luzetan ia horixe besterik ez dute izan haiek euskarazko irakurgai; eta seguruenik bertako idazle gehienek *Herria* kazetan argitaratu dituzte beren lehen lerroak. Iparraldeko euskalduntasunari eusteko baliabide funtsezkoa izan da zinez. 4.000 abonatu inguru omen ditu aldizkariak. Ez da sobera. Baina ez da gutxi 240.000 biztanle gutxiren arteko euskaradunen gutxiengoarentzat: jakin gainera, euskaraz eskolatzeko aukerarik ez dutela izan euskal hiztun horiek, eta aldizkariak berak egin behar izan duela alfabetatze-lana.

Areago, kontuan eduki behar dugu Euskal Herri osoan hainbat urtetan euskarazko albistari bakarra izan zela *Herria*, ez *Argia*-rik ez *Anaitasuna*-rik eta ez bestelakorik ez zen garaietan. Ipar Euskal Herria izan dugu aitzindari euskarazko kazetaritzan, euskal kulturako beste zenbait sailetan bezala: bertan argitaratu zen euskarazko lehen liburua; Udako Euskal Unibertsitatea ere Baionan hasi zen. Hala ere, *Herria* ez omen da ezaguna Hegoaldean. Aitortu behar da, dena dela, aldizkariak beti ukan duela Euskal Herri osoaren ikuspegia: garai batean «Hego-alde» saila zen, egun «Euskal Herrian gaindi» dena, Hego Euskal Herriko berriak bereziki emateko. Jakina, iparraldetarri hegoaldeko berriak emateko da saila zuzenean, eta ez hegoaldetarrentzako. Baina hegoaldetarrentzat ere baliagarria da Iparraldeko eguneroko kronika eta bertatik Euskal Herri osoari buruz duten ikuspegia ezagutzeko. Ikuspegi-tako bat bederen: aski hedatua.

Gaur egun euskarazko aldizkari nazionalen eta aldizkari lokalen multzo handiak bereizten diren honetan, *Herria* kazetak formula mistoa aurkitu zuela esan daiteke. Ezaguna da horren sail zabalena, biziena eta bereziena «Herriz-herri» duela, Iparraldeko herrietako berri xeheak ematen dituen. Nik

ez dut zalantzarik, *Herria* kazetak asmatu egin zuela bere formula egokia; 50 urteak ez al dira froga aski sendoa? Egia esan, 50 urteotan aldaketa oso txikia egin du aldizkariak, egiturari, edukin orokorrari eta konposizioari dagokienez. Kazetaritzak, ordea, bide luzea egin du urte horietan, arte grafikoan ahalbidetako oso zabaldu dira eta irakurlearen gustoa aldatu egin dira. Ez ote tenore ona 50. urtea, *Herria* kazeta biziagotu eta modernotzeko, kolorea ere sartuz?

EUSKARAREN ERABILERA ZUZENA

1994ko otsailaren 24-26 bitartean egin zituen Euskaltzaindiak bere I. Jagon Jardunaldiak, euskararen erabilera zuzenari buruzkoak. Gaia guztiz garrantzizkoa noski, euskararen normalkuntzaren bidean. Hizkuntza biziaren normalkuntza linguistikoa —corpusa— eta horren normalkuntza soziolinguistikoa —statusa— elkarrekin guztiz lotuta doaz. Euskararen bizitasun sozialaren neurria erabilerak ematen badu, euskara zuzenak eta egokiak ematen du hori gehiago erabiltzeko arrazoia. Berreskurapen-prozesuan dagoen hizkuntzaren erabilerearen kalitatea eta kantitatea aski lotuta joan ohi dira. «Euskararen kalitatea» aipatu zuten askok egun haietan; euskara ikasten ari denari erabilerearen kantitatea eskatzen diogu, eta badu horrek oinarririk, erabiliaren erabiliaz iritsiko delako euskaldun berria hizkuntzaren kalitatera ere —hizkuntzak mintzatzen ikasteko bidea da hori—; baina ikasten ari denak, eredu egokia nahi du, bere ahaleginari helburua seinalatuko diona. Kalitate oneko euskara bakarrik izango da benetan eragile, hori ikasten ari direnentzat eta herritarrentzat oro har.

Arrazoi didaktikoa da hori; bada, ordea, bestelako arrazoi etikorik ere. Ondasun kolektiboa da hizkuntza; jendaurrean hori erabiltzen duenak bereziki lanbidez horretan diharduenak, eta areago bere funtzio publikoa horretan betetzen duenak, ondasun kolektiboari zor dion arduragatik eta hizkuntz komunitateari zor dion begiruneagatik, zaindu behar du hizkuntzaren erabilera zuzena.

Badirudi denok bat gatozela, hasteko, horretan. Baina zuzentasun hori kontrolatzen edota horretarako neurriak har-

tzen hasten garenean sortzen dira egonezinak, gatazkak eta sarritan haserreak. Horixe gertatu zen Jardunaldien ondorioz kaleraturiko agiriarekin, euskararen erabilera publikoaren zuzentasuna bermatzeko neurri administratiboak eskatzen baitzituen. Oso mingarria da hizkuntzazko kontrolaz mintzatzea, boterearen eta hizkuntzaren arteko eremu bihurrian sartzen baikara; ezaguna da boterearen —politikoaren, sozialaren, ekonomikoaren, kulturalaren, ideologikoaren, eklesiastikoaren— tresna nagusietako bat dela hizkuntzaren —hizkeraren, gramatikaren, lexikoaren— kontrola eta manipulazioa. Baina ondasun publikoa baldin bada euskara, nork ukatuko du euskal administrazioak horren erabilera publikoa eraentzeko eskumena duenik?

Bestalde, hizkuntzaren kalitatea neurtzea zailagoa dela kantitatea neurtzea baino; hasteko, zuzentasun gramatikalak eta fonetikoak ez dute seguruenik kalitatearen neurria ematen; estilistikak eta erretorikak markatzen dute gehiago kalitatea; baina gramatikazko eta fonetikazko gutxieneko arauak betetzetik —zuzentasunetik— hasi beharko dugu kalitateaz hitz egitean ere; jakinik batez ere gramatikaren eta fonetikaren mailako okerrak ezjakintasunatik ezezik, trakeskeria eta arduragabekeriatik datozela sarritan.

Administrazio publikoa ez da, jakina, berez hizkuntzaren zuzentasunari eta egokitasunari buruzko irizpideak ezartzeko gauza. Horretarako daude, ordea, erakunde akademikoak, eta euskarari dagokionez, bereziki Euskaltzaindia. Hor du euskal administrazio publikoak gidaritza eta baita nolabaiteko oinarri juridikorik ere. Seguruenik, bestalde, Euskaltzaindiak ez du lehen hitza irizpideak lantzean, hiztunak daudelako hasieran eta hizkuntzalariak tartean; baina badu azken hitza. Horren itzalean babestu beharra dauka administrazio publikoak.

Euskaltzaindiko batzordeak emandako agiriaren kontrako erreakzioa —gehiegizkoa eta lekuz kanpoko, nire ustez— Jardunaldietako eztabaiden eta iskanbilien ondoren etorri zen; guzti horren aurrean hiru gogoetatxo datozkit niri burura: a) Euskararen erabilera zuzenari buruzko Jardunaldiak istilutsuegiak izan ziren; badirudi batak besteak eta besteak bata kri-

tikatzeko eta salatzeke erabili zirela; eta badirudi euskararen erabilera okerrak kritikatzek min handia ematen diola erabilera zuzena zaintzera behartuta dagoen askori: telebista, irratia eta prentsako langile izan edo idazle, funtzionario, irakasle eta erakunde publikoko ordezkari izan. Minak min, beharre zkoak ziren horrelako Jardunaldiak; euskal gizarteko kezka handietako bati erantzun zioten, eta agian dagokienez artean ardura zabaltzen lagundu zuten. b) Aipaturiko agiriaren kontrako erreakzioa funtsean Euskaltzaindiaren barrutik etorri izanak erakundearen barne-arazo larria nabarmendu zuen: leialtasunarena, eta hori zaintzeko disziplinaarena; norberare n askatasunaren izenean zurikatzen dira horrelako jokabideak; eta euskaltzain bakoitzak barruko arazoak harrotzeko eta kritikak ipintzeko komunikabideak erabiltzea batzuetan zilegi —eta beharrezko ere— izan daiteke, moduak eta moduzkotasunak gordez gero; dena dela, barruko batzorde ofizialen baten eskutatik ateratako dokumentuaren aurka erakundearen barrutik sinadura bila hastea ez zait leiala ez zilegia iruditzen, aurretik barruan eztabaida eta kritika egiteko aukera eskatu ez baldin bada; horrezaz gain azpijan sistematikorako joera balego, Euskaltzaindiak neurriren batzuk hartu beharko lituzke. c) Badirudi bizkaieraren izenean euskara batuaren bidean egoinezina agertu izan duen zenbait lagun oniritzia eta sinadura jaso zuela agiriak; zer esan nahi du horrek? Badela Bizkaian sektorerik Euskaltzaindiarekin euskara batuarekiko gatazka konpongabea eta iraunkorra duenik? Guztiz arriskutsua eta kaltegarria litzateke hori Euskaltzaindiarentzat eta euskararen normalkuntzarako. Bizkaieraren euskara baturako ekarpen espezifikoa bideratzeko neurri konkretuak hartu beharko lirateke.

ENTZIKLOPEDIGINTZAREN GARAIA

Entziklopedia orokorra eta unibertsala lantzea hizkuntza modernoan modernotasunaren adierazgarrietako bat da. Froga gogorra da, bestalde, edozein hizkuntzarentzat horrelako lehen entziklopedia lantzea. Zorionez euskaraz lehen froga hori gainditzeko ari gara. Duela hiru bat urte hasi zen Lur argitaletxea bere 10 tomatoko Hiztegi entziklopedikoa kaleratzen; dirudienez, kalean izango da hamargarren tomoa, lerro hauek

argitaratu baino lehen. Elhuyar-ek, berriz, ihazko azaroan kaleratu zuen *Hiztegi Entziklopedikoa*, euskarazko lehen entziklopedia osoa, ia bi mila orrialdeko tomo mardul bakarrean.

Bitartean, orain dela bi urte, EUSENOR enpresa eraiki zuten UZEI, Elkar, Elhuyar eta Ikastolen Elkartea erakundeek, datu-banku entziklopedikoa euskaraz eratzeko, eta mota eta maila ezberdinetako entziklopediak eta erreferentzi materialak eskaintzeko, inprimaturik, baliabide telematikoz nahiz argitalpen elektronikoz. Proiektua, beronen osotasunean abiatzeko urratsak egin bitartean, *Gazteen Entziklopedia* izeneko obra tematikoa argitaratu du, zortzi tomotan (zortzirehun bat unitate didaktiko, alfabetoz ordenatuta); eta Elhuyar-en izenean ateratako *Hiztegi Entziklopedikoa*-n oinarrituta, tamaina erertaineko beste hiztegi entziklopediko bat prestatzen ari da, 8 tomotan eskainiko dena.

Horiek dira datu laburtuak: Euskararen berri onak itxuraz. Indarrez eta bizitasunez hasi da euskarazko entziklopedigintza. Zalantzarik gabe, entziklopediaren urtetzat joko da etorkizunean aurtengo hau euskal kulturari: bi osoak kaleratu, beste baten argitalpena burutu, laugarren bat abiatu. Batek baino gehiagok pentsa dezake entziklopedien lasterketa hasi ote den, ordena handirik gabe gainera, eta elkarren lehia azkarrean. Entzun ere egin da hortik: «Betikoa! Oraintxe ezer ez, eta berehala bi parekoak; zenbat aldiz gertatu ote zaigu horrelakorik euskal kulturari?».

«Entziklopedien gerra» ere aipatu zen orain dela hilabete batzuk. Eta seguruenik historiara igaroko da 1993an Lur argitaletxeak ipini zion eraso EUSENOR proiektuari, non zenbait euskaltzainen ondoan, alderdi politikoez ere parte hartu baitzuten. Gauza gehiegi nahasi ziren afera hartan, euskaltzainen dokumentutik hasita: Erakunde publikoen subentzio-politika, euskararen eredia, informatikaren zeregina entziklopedigintzan... Hori guzti hori interes komertzial jakinen zerbitzuan ipintzen baduzu, saltsaren lapikoa jarria duzu sutan. Eta gainera politikariak izendatzen badituzu sukaldari, auskalo zer aterako den lapiko horretatik! Izatez, politizatu egin zuten guztiz EUSENOR proiektu kulturala alderdi politikoez. Lapiko

horretatik ez ateratzera, kiskaltzeko arrisku bizia zuen proiektuak. Atera behar izan zen nonbait. Sukaldez aldatzeko. EU-SENOR bezalako proiektua ezin zitekeen polemika enpresarial eta politikoen artean bideratu.

Harrigarria da, ordea, benetako polemika —eztabaida, elkarrizketa— kulturalik ez zela bideratu eraso hartatik. Jaulkitako —jaurtitako—salaketek agian ez zuten eztabaidarik suspertzeko asmorik ere; bestelako helbururen bat lortu nahi zuten nonbait; eta hori lortu zutenean, eztabaida kulturalak ez zeukan zertan jarraiturik. Hala ere, nire ustez, gai larriak harrotu ziren lau euskaltzainen dokumentu hartan, eta harenguruko deklarazioetan. Seriotan kaleratuak izanez gero, eztabaida agortezinerako gaia ematen zuten. Eta merezi ere, merezi zuen seguruenik. Baina berehala geratu zen etenda; ia abiatu ere egin gabe.

Erakunde publikoen subentzio-politika beti izan da eztabaidagarria, eta halaxe izango da aurrerantzean ere seguruenik. Horren azpian bazegoen, baita, erakunde publikoek euskarazko proiektu kulturaletan izan behar duten partaidetza-modukoari buruzko arazoa ere. Salaketa oso zehatza izan zen: konkurrentzia desleiala erakunde publikoen aldetik. Gaia oso sakona da, eta kontu handikoa batez ere euskararen eta euskal kulturaren egoera honetan. Azpiegitura kulturalak sortzearen arazoak esangura guztiz berezia du hizkuntza gutxitueta-ko kulturagintzaren zelaian. Dena dela, euskal entziklopedigintzan ere ekimen pribatua bultzatzea eta aniztasuna egotea guztiz interesgarria dela uste dut; jakinez gainera, ekimen horiek laguntza publikoaren beharra izango dutela. Alor honetan ere ekimen publikoak ez du inola ere ekimen pribatua itotzera edo irenstera jo behar, hori bultzatzera eta indartzera baikik.

Datu-banku entziklopediko handia lantzeak guztiz gaindizen du hiztegi entziklopediko edo entziklopedia jakin baten edo biren helburua; azken batez, Herri hau munduko informazio entziklopedikoaren zirkulazio-sare informatizatuan sartzea dago kontuan: ez bakarrik historiako eta munduko Herri eta kultura ezberdinetako informazioa eskura eta euskaraz eduki-

tzea, eta bai Euskal Herriaren informazio entziklopedikoa munduarentzat eskura ipintzea ere. Apostu hori jokatu beharra daukagu, munduko informazio-autopisten sare horretan zirkulazioan ipiniz geure datu-banku entziklopedikoaren autobusa ere. Ikuspegi horretatik guztiz gaindituta geratzen da eraso hartan beste gaia, aski faltsua zirudiena: entziklopedigintza modemoaren eta baliabide informatikoen arteko loturarena; ez dut uste zalantza-izpirik ere egon beharko lukeenik gaur egungo eta etorkizuneko entziklopedigintzak informatikaren baliabide guztietaz baliatu beharko duela bere fase guztietan: informazioa biltzean, informazioa lantzean, eta informazioa zabaltzean.

Testuinguru horretan kokatzen da oinarritzko datu-banku entziklopedikoaren izaerari buruzko eztabaida; badirudi kulturazko azpiegituren alorrean sartzen garela. Hala ere, nekez uler daiteke datu-banku entziklopedikoa, erakunde publikoen eskuetan. Zerbitzu publikoa izan beharko luke horrek, eta beraz datu-banku irekia; baina, bestalde, bere autonomia benetazkoa beharko lukeela uste dut.

Bazen eraso hartan beste gai bat, euskararen ereduarena, EUSENOR proiektua ez, baina beste kultur erakunde batzuk urtetan egindako lana astintzera zetorrena. Ez dakit zergatik, agian lotsagatik, beharbada beste hainbat arazo ez harrotzearen, salaketa hutsean geratu zen kontua. UZEIk egindako lana eta urtetan kaleraturiko proposamenak kritikagarriak izan daitezke; baina nekez esan daiteke inondik ere ereduren bat inposatu denik. Areago, UZEIrekin batera urte askotan euskalgintzako mundu zabalak landu duen euskara-eredua eta Lur-en Hiztegi entziklopedikoak erabili duena zertan diren eredu ezberdinak ez da erraza jakiten; lexiko- eta hizkera-joeraren bat edo beste markatzeak ez dut uste bestelakoen aurrez aurreko euskara-eredu berriren bat definitzen duenik. Ez dut inon definiturik ikusi oraindik bestelako eredu hori. EUSENORi zergokionez, nekez hitz egin zitekeen horren euskara-ereduaz, ze artean ezer argitaratu gabe baitzeukan. Eta geroztik atera duen obran eta Lur Hiztegi Entziklopedikoan eta Elhuyar-en Hiztegi Entziklopedikoan ez dut nik euskara-eredu ezberdinik aurkitzen. Besterik da, entziklopedia bakoitzak aurrean duen hel-

buruko erabiltzailea eta horren arabera aukeratzen duen maila, bai gaien aukeraketan, bai horien tratamenduan eta bai lexikoaren, sintaxiaren edo bestelako hizkuntz erregistroen maila.

Euskal entziklopedigintzak, oro har, entziklopedietako hizkera-eredua dauka landu beharrean, hori bai, euskararen hizkuntz eredu berberaren barruan ere. Hizkera «entziklopediko» horren gain, hiztegi entziklopediko edo entziklopedia bakoitzak —agian entziklopedi etxe bakoitzak— bere estiloa landu beharko du noski. Baina guzti hori eta euskara-ereduaren kontua ondo ezberdinak direla uste dut.

IÑIGO ARANBARRI

IBILTARIXANAK

Urrian izan ohi da urte guztirako egitasmoa agertzeko garaia, bai irakaskuntzari dagokionez bederik. Horregatik ez zuen gizartea ezustean harrapatu Gasteizen PSE-EEK euskararen inguruan burutu zituen topaketak. Bagenekien: bazuten zer ikasia. Bagenuen. Ikusteko zegoen bezalaxe. Eta egun haiek zer ekarriko zuten orpotik zen itaun nagusia. Bitxiak behintzat baziren-eta heltzen zitzaizkigun argazkiak. Bakarra ekartzearen, hizlari, komunikadore nahi bada, Martxelo Otamendi, esate baterako. Ikasle, argazkian bezain geldi, Rosa Diez bat, edo Ikastolen Federazioko eta Euskal Herrian Euskaraz-koen pizti beltza, Euskadi Irratiaren terminologia erabilita, Buesa jauna.

Ezustean ezetz esan dut arestian, argazkian bat falta baitut aipatzeko. Onaindia lehendik zetorren bidea urratzen. EAEko Kultura sailari eginiko markajea, Arregik azken urteetan AEK edo *Euskaldunon Egunkaria*-rekiko zeraman politikaren desblokeoa planteatzen, nolabaiteko sinpatiak ere sortu zituen irakaskuntzan, euskararen inguruko produkzioan zebiltzanen artean. Hainbestekoak non sozialistetatik inoiz gertu egon ez